

УДК 34.023

Ольга Аврамова,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

ПРАВО НАРОДУ НА ПРОТЕСТ

Право народу на протест є актуальною проблемою національного, міжнародного права. Протест може реалізовуватися залежно від об'єкта, суб'єкта (особа, група осіб, нація, народ). Форми протесту поділяються на ненасильницькі (мирні) та насильницькі. Для запобігання насильству при реалізації політичних прав народу постає необхідність розробки прозорих механізмів реалізації протесту народу в межах правового поля.
Ключові слова: народ, держава, влада, суспільство, конституція, протест, права, автономія, революція, перетворення.

Чи має народ право на протест?*

Останніми роками в Україні виникла проблема відставання становлення державного механізму від бурхливого розвитку соціально-економічної системи суспільства. Цей стан утворився внаслідок непроведення динамічних реформ у державному управлінні; відсутності професійних управлінців, культури адміністрування; неврахування потенціалу народу, обумовленого становленням четвертого покоління прав людини; постійними змінами виборчого законодавства, яке стало тимчасово створеним механізмом для отримання влади виключно для правлячої еліти. Складність ситуації посилюється тим, що свою владу народ** може проявити лише на виборах, коли до влади і сили народу апелюють політики при боротьбі за необхідні голоси. Після виборів між сформованими органами влади і українським народом виникає безодня. При цьому будь-яка узурпація влади народу суперечить національному, міжнародному законодавству та досвіду, історично виваженому, визнаним актам, зокрема ст. 3 «Декларації прав людини і громадянина» Франції від 26.08.1789 р.: джерело суверенітету, по суті, знаходиться в нації; ніяка корпорація, жоден

індивід не можуть мати в своєму розпорядженні владу, яка не виходить явно з цього джерела. Тому постає необхідність встановити на теоретичному і законодавчому рівні зміст, механізми реалізації прав народу, зокрема права на протест.

Метою статті є визначення, обґрунтування права народу на протест на підставі дослідження національного, міжнародного законодавства та досвіду. Потреба в розгляді цього питання у юриспруденції пов'язана з тим, що потенціал права — це розробка оптимальних юридичних конструкцій, які на базі основоположних правових ідей світової юридичної культури і сучасного практичного досвіду здатні послідовно забезпечити зміцнювання цінностей демократичної цивілізації, торжество Розуму, прав людини [1]. Водночас сучасна держава повинна мати легальні засоби задоволення права народу на протест, що є одним із механізмів у системі взаємовідносин влади та опозиції.

Право народу на протест базується на категоріях «права народу» і «протест», які є об'єктом дослідження політології, соціології, філософії, юридичної науки. Права народу — це система колективних прав, що реалізуються тільки спільно з метою постійного розвитку, визначення статусу народу в світі, самовизначення і

* Внутрішню рубрикацію тексту (підзаголовки) здійснено редакцією.

** У цьому дослідженні народ розглядається як політико-територіальна спільнота, яка є джерелом і суб'єктом політичної влади, населення всієї країни; нація — як етнос у складі держави.

гарантуються національними, міжнародними актами. Права народу можна класифікувати на: політичні права, пов'язані з порядком делегування народом свого суверенітету державі, зокрема право на владу, на національну і міжнародну безпеку; соціально-економічні права: право на невід'ємний суверенітет над своїми природними ресурсами, на власність, на гідне життя; культурні права: право на культурний розвиток, на самобутність, на інформацію про інші народи. Таким чином, право народу на протест належить до політичних прав.

За аналізом системи колективних прав постає запитання: чи має народ право на протест узагалі? Для отримання виваженої відповіді необхідно визначити зміст терміна «протест». Протест — це рішуче заперечення проти чого-небудь; заява про незгоду з яким-небудь рішенням [2]; зовнішній прояв протестної поведінки. Виникнення цієї поведінки обумовлено порушенням прав особи, колективу, нації і народу. Слід зауважити, що протестна поведінка не мотивована впливом ні політичних партій, ні офіціальних установ, які покликані захищати інтереси працівників [3]. Відсутність впливу на формування природного протесту пояснюється тим, що протест є реакцією на порушення прав (під порушенням слід розуміти такий стан прав народу, при якому їх носій позбавлений можливості здійснити, реалізувати свої права повністю або частково). При цьому необхідно відрізнити протест від протестного руху, що може бути на світовому (протести антиглобалістів) або державному рівні (протести проти вступу до НАТО). Протестний рух — це масовий виступ проти чого-небудь або на захист чого-небудь. На відміну від руху, протест завжди є активною формою захисту своїх прав та інтересів. Таким чином, народ має право на протест за умови, що цей протест виник внаслідок порушення прав народу, і має прояв у рішучому запереченні дій влади.

Класифікація форм протесту

Протест здійснюється у різноманітних формах, які можна класифікувати таким чином:

1) залежно від наявності дозволу влади: протест санкціонований або несанкціонований;

2) залежно від об'єкта: політичний, економічний, культурний, соціальний протест;

3) залежно від суб'єкта: особистий протест; протест групи осіб, пов'язаних трудовими, релігійними відносинами, місцем проживання; протест нації; протест народу.

У рамках цього дослідження доцільно розглянути право на протест залежно від суб'єкта. Протест особи проявляється у формі: розірвання шлюбу (ст. 105 СК України), зокрема при порушенні немайнових прав одного з подружжя; звільнення з роботи з ініціативи робітника у разі якщо власник або уповноважений орган порушує законодавство про працю, колективний договір (ст. 39 КЗпП України); відставки окремих категорій державних службовців (ст. 43 Закону України «Про статус суддів» від 15.12.1992 р. № 2862-XII, статті 30, 31 Закону України «Про державну службу» від 16.12.1993 р. № 3723-XII); особистої участі у протестних рухах.

Другий вид протесту, залежно від суб'єкта, протест групи осіб, пов'язаної трудовими, релігійними відносинами, місцем проживання. Цей протест має прояв у наступних формах: мирні збори громадян (ст. 39 Конституції України, ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права); проведення і участь у страйках або в інших масових заходах (ст. 44 Конституції України, ст. 27 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV, ст. 17 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03.03.1998 р. № 137/98-ВР); голодування; інші форми протесту, що не заборонені законом. Наприклад, західно-українське село продемонструвало особливі форми протидії владі: ігнорування вимог, замикання у вузькому колі власних інтересів, поширення антидержавних чуток, дотримання народних звичаїв і релігійних обрядів [4]. Можна навести приклад сучасного протесту територіальної громади, що виник у 2010 р. у м. Харкові. Цей протест був проти побу-

дови дороги через міський парк ім. М. Горького. Люди, щоб зупинити вирубування зелених насаджень, прив'язували себе до дерев, робили живу загороду проти техніки [5]. Вказаний приклад демонструє реалізацію протесту територіальної громади проти дій міської влади.

Право нації на протест є системним елементом більш широкого міжнародного принципу — права нації на самовизначення (є найбільш проблематичним як за національним, так і за міжнародним правом, оскільки право нації на самовизначення конкурує з принципом суверенітету, територіальної цілісності окремої держави). Право на самовизначення нації є принципом міжнародного права, який закріплено в Статуті ООН, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам та народам, прийнятої резолюцією № 1514 XV Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1960 р. Незважаючи на міжнародне закріплення цього права, у сучасному світі конфлікти між правом на самовизначення і принципом територіальної цілісності виникали, зокрема, в таких державах, як: Китай (Тибет), Росія (Чечня), Великобританія (Шотландія), Іспанія (Каталонія), Грузія (Абхазія). Таким чином, протест нації є наслідком зіткнення вказаних принципів. Цей протест має прояв у формі: створення незалежної держави за національною ознакою (декларується багатьма державами, однак рідко реалізується без громадянської війни); об'єднання з іншими державами; використання рідної мови, відтворення релігійних обрядів упереч державній політиці (закріплено в Декларації прав національностей України, Декларації прав осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, прийнятої резолюцією № 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1992 р.).

Останній вид протесту, залежно від суб'єкта, протест народу. Право народу на протест — це прояв автономності народу у формі рішучого заперечення проти відставання розвитку політичної влади від економічних і соціальних змін у суспільстві, узурпації прав народу на управління державою і самовизначення. На сучасному етапі розвитку світового суспільства можна констатувати, що за-

гально визнаних прав народу (зокрема на самовизначення, право на суверенітет над природними ресурсами, на фізичне існування) вже недостатньо для вираження відносин влади і народу. Такий стан внаслідок постійного розвитку загальної доктрини прав людини, що призвів до появи нових правових форм здійснення прав суб'єктів. Нові форми поведінки обумовлені умовами існування людства у ХХІ ст., які почали істотно трансформуватися внаслідок змін клімату, появи нових хвороб; поступової глобалізації (що за своїми принципами розвитку зачіпає систему прав народу); нових досягнень науки і техніки. Зміни умов існування суспільства потребують наукового дослідження і правового закріплення. Наприклад, зміни клімату потребують відповідних дій влади, зокрема проведення реформ житлово-комунального сектора з урахуванням нових кліматичних умов. Отже, якщо державна влада не в змозі задовольнити нові потреби народу, то це може стати підставою для активного народного протесту проти дій влади.

Обґрунтування права народу на протест міститься у різноманітних теоріях, зокрема це теорія насильства, теорія економічного розвитку, еволюційна теорія тощо. За аналізом цих теорій можна стверджувати, що протест виникає внаслідок: порушення побудови справедливої системи соціальних зв'язків; суперечностей в економічному розвитку держави; відсутності державних механізмів формування демократичного, соціального суспільства; дій нефункціональної системи державного управління. Протест народу має тривалий розвиток, який проходить етап від протесту особи з приводу дії держави до загального народного протесту. Зародження протесту народу пов'язане з економічними проблемами (зокрема відсутністю розвитку економіки країни; економічною кризою, яка загрожує незалежності державі). Економічне незадоволення поступово перероджується у соціальне протистояння. Це протистояння виникає внаслідок недіючої системи захисту прав, інтересів, життя особи на фоні підтримки соціальних інтересів політичних груп. Наступний етап розвитку протесту — це перехід від соціального до політичного протесту,

що починається з формування політичних сил, які можуть покласти на себе відповідальність за втілення протесту. Заключним етапом протесту є зіткнення інтересів влади та порушених прав народу.

Насильницький і ненасильницький протест

Форми протесту народу поділяються на: ненасильницькі, або мирні (мітинг, бойкот, голодування, пікет, марш протесту, протестне голосування, страйк, мовчання, локаут тощо), і насильницькі (бунт, перекриття доріг, погроми магазинів, підпали автомобілів, захоплення адміністративних будинків, революція). З точки зору правової регламентації, необхідно приділяти увагу насильницьким формам протесту, оскільки їх реалізація може порушувати права, інтереси інших громадян. Серед цих форм протесту особливого дослідження потребує революція. Український народ у 1917 р. мав негативний досвід реалізації цієї форми протесту, сучасний процес державотворення в Україні розвивається в умовах підвищеної соціальної напруги, притаманної, як правило, всім перехідним політичним системам [6]. Тому для України «революційне питання» є достатньо актуальним.

Історичний досвід надає можливість розглядати революцію як один з елементів еволюційного руху людства, за її допомогою у світі здійснювалася боротьба за територію, за власність, між класами і боротьба за права. На сучасному етапі визначення революції існує у широкому розумінні — це докорінні зміни у суспільних відносинах, що пов'язані з розвитком потреб людства (науково-технічна революція, демографічна революція тощо), та у вузькому розумінні — це системні процеси, пов'язані зі зміною влади. Метою революції є здійснення значних соціальних реформ, що призводить до змін класової структури суспільства, економічних сил. Це відрізняє революцію від державних переворотів, які можуть змінити політичний режим, але не призводять до реформ. Тому застосовувати термін «революція» до подій, що прокотилися на початку ХХІ ст. в окремих колишніх республіках СРСР, немає сенсу, однак ці події можуть розглядатися як один з етапів формування протесту народу.

Слід зазначити, що революція є процесом радикальних перетворень у суспільстві та державі, які здійснюються з метою переходу від традиційного суспільства до суспільства, що керується не традиціями та ідеалами, а гнучкою, здатною до змін і оновлення системою цінностей [7]. Отже, революція виникає в суспільствах, які досягли певного ступеня соціально-економічної зрілості, що стало наслідком зростання політичного розвитку широких соціальних прошарків, але в той самий час процеси політичної модернізації відстають від економічних і соціальних змін. Революція в таких випадках покликана ліквідувати розрив між зростаючим рівнем політичної свідомості широких прошарків суспільства і відставкою від неї рівня політичної модернізації [8]. Таким чином, революція — це позитивна форма суспільного розвитку, оскільки спрямована на усунення сил, які перешкоджають суспільному прогресу. Якщо революція виходить за свої природно-історичні межі, то руйнує не тільки сили і структури, що перешкоджають прогресу, а й самі загальнолюдські механізми прогресу. В такому випадку держава повинна рішуче втручатися в процес протесту народу для запобігання масовим порушенням прав людини та недопущення руйнування історично виваженого розвитку держави.

Революція може здійснюватися в насильницькій формі — шляхом захоплення влади лідерами масового руху з метою подальшого використання цієї влади для здійснення соціальних реформ (Росія, Франція) та у ненасильницькій формі — шляхом проведення конструктивних змін у інститутах влади (Великобританія). З точки зору правової регламентації революція у ненасильницькій формі може передбачатися у законодавстві держави, зокрема закріплення в конституції процедури розгляду в парламенті держави питання про народну недовіру владі з метою проведення дострокових виборів.

Правова регламентація

Правова регламентація права народу на протест може бути здійснена при визнанні автономності суб'єкта (людини,

нації, народу). Автономність народу — це суверенна, недоторканна сфера прояву волі народу, що надає йому можливість незалежного волевиявлення, самовизначення способу організації, умов існування і життєдіяльності. Таким чином, тільки народу належить вибір свого майбутнього, яке не може належати державі, оскільки держава — це тільки механізм для організації людського суспільства, який спрямовано на задоволення потреб суспільства і забезпечення стабільної системи прав особи, колективу, народу.

Розробка правових механізмів для задоволення протесту народу необхідна для створення прозорої системи відносин влади та опозиції, для запобігання революційній ситуації в державі, задоволення потреби народу в розвитку, і це цілком відповідає вимогам міжнародного права. У ст. 5 Декларації про право на розвиток від 04.12.1986 р. (резолюція 41/1283 Генеральної Асамблеї ООН) проголошено, що держава повинна вживати рішучих заходів, спрямованих на ліквідацію масових і грубих порушень прав людини, народів і осіб, що зачіпаються цими ситуаціями, які є наслідком апартеїду, расової дискримінації, іноземного втручання та загроз національному суверенітету, національній єдності та територіальній цілісності. Таким чином, сучасне законодавство держави повинно мати дієві механізми для реалізації протесту народу в ненасильницькій формі.

Право народу на протест у ненасильницьких формах може бути реалізоване лише за наявності прозоро сформованих політичних партій, тому що партії покликані виражати, захищати права, інтереси певних груп і верств суспільства. Крім того, політичні партії є важливою ланкою, що поєднує громадянське суспільство й державу, сприяючи подоланню або пом'якшенню конфліктів між ними. Оскільки завдяки партіям суспільство здійснює контроль над державою, а держава має зворотний зв'язок із суспільством. Українські політичні партії функціонують відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 р. № 2365-III. За ст. 12 цього Закону політичні партії мають наступні права: вільно провадити

свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України; брати участь у виборах органів державної влади; використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації; підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міждержавними організаціями; ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян. Однак у цьому переліку прав не вказується право партії на висловлювання народного протесту. Відсутність закріплення цього повноваження партій цілком руйнує механізм реалізації протесту народу в ненасильницькій формі. Можна припустити, якщо в Україні не запрацює механізм здійснення протесту народу за допомогою діяльності політичних партій, то певні реакції народу будуть знаходити інші шляхи своєї реалізації. В такому випадку у державі буде складатися вкрай небезпечна ситуація. Отже, правова регламентація права народу на протест повинна включати в себе зміни законодавства про політичні партії.

Висновки

На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що право народу на протест є системним елементом права народу на самовизначення. Право народу на протест — це прояв автономності народу у формі рішучого заперечення проти відставання розвитку політичної влади від економічних і соціальних змін у суспільстві, узурпації прав народу на управління державою. Протест виникає внаслідок порушення прав народу. Юридична конструкція задоволення протесту народу повинна складатися з наступних елементів: внесення змін до Конституції України у вигляді Конституційного білля про права народу; прийняття Закону України «Про імпідмент президенту»; введення у конституційне законодавство правового механізму зміни влади за вимогою народу (парламентська процедура розгляду питання про народну недовіру владі); внесення змін до Закону України «Про політичні партії» (щодо прав політичних партій на реалізацію протесту народу).

ПРИМІТКИ

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев : 2-е изд., перераб. и доп. — М. : НОРМА, 2002. — С. 594.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка: около 57000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой : 16-е изд. испр. — М. : Рус. яз., 1984. — С. 541.
3. Панькова О. В. Причины та мотиви протестної поведінки працівників промислових підприємств Донецької області : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : 22.00.04 / О. В. Панькова; НАН України ; Ін-т соціології. — К., 2005. — С. 5.
4. Мальячук О. Західноукраїнське сіло другої половини 1960-х рр.: форми протесту / О. Мальячук // Галичина: Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. — Івано-Франківськ, 2006. — Вип. № 11. — С. 138.
5. В Харькове противников вырубки деревьев вытеснили из парка: есть задержанные [Електронний ресурс] // Корреспондент.net. — 2010. — Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/events/1081948>. — Назва з домашньої сторінки Інтернету.
6. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні / А. Єзеров. — О. : Юрид. літ., 2008. — С. 4.
7. Мирошников О. А. Революция и диктатура: опыт социологического исследования / О. А. Мирошников. — К. : Педагогічна преса, 2004. — С. 23.
8. Huntington S. Political Order in Changing Societies / S. Huntington. — New Haven—London, 1968. — P. 1—8.

Аврамова Ольга. Право народа на протест.

Право народа на протест является актуальной проблемой национального, международного права. Протест реализуется в зависимости от объекта, субъекта (человек, группа лиц, нация, народ). Формы протеста подразделяются на ненасильственные (мирные) и насильственные. Для предотвращения насилия при реализации политических прав народа возникает необходимость разработки прозрачных механизмов реализации народного протеста в рамках правового поля.

Ключевые слова: народ, государство, власть, общество, конституция, протест, права, автономия, революция, преобразования.

Auramova Olga. The right for people is on protest.

Human right on protest is actual problem of national, international right. Protest can be realized according to object and subject (person, interest group, nation, people). Forms of protest are divides on non-violent and violent. There is necessity of development of transparent mechanisms of realization of human protest within legal framework for prevention of violence during realization of political rights for people.

Key words: people, state, power, society, constitution, protest, rights, autonomy, revolution, transformation.

Пам'яті Сергія Головіна